

PRIČEVALNOST RAZLIČNIH VIROV ZA RAZISKOVANJE BIVALNE KULTURE: PRIMER HUTTERJEVE VILE V MARIBORU

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: V besedilu avtorica opisuje bivalne razmere družine tekstilnega industrialca Josipa Hutterja v Mariboru v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja, predvsem v pritličju in prvem nadstropju družinske vile ob Mestnem parku. V ospredju prispevka sta raba in primerjava pričevalnosti treh različnih virov – zaplembnega zapisnika, gradbenega načrta in ustnega vira. Ob poskusih interpretacije bivalne kulture po vsakem od virov prikaže pomen rabe različnih virov, opozori na nevarnost napačne interpretacije ob rabi izključno arhivskih virov in poudarja poseben pomen ustnih virov za etnološko raziskovanje bivalne kulture.

Ključne besede: bivalna kultura, etnologija, viri, kritika virov, metodika

Abstract: Investigated is the dwelling culture of Josip Hutter and his family in the period spanning the 1930s and the 1940s. A textile mill owner, Hutter and his family lived in a residential one-family villa on the edge of Maribor's City Park. Focusing particularly on the ground and on the first floor of the residence, the text analyzes the use of three sources and compares them to one another, namely the record of villa's confiscation, its building plan, and an oral source. By attempting to interpret the Hutters' dwelling culture according to each of the sources the text emphasizes the importance of interpretation of different sources, warns against misinterpretations when only archival sources are used for research, and emphasizes the relevance of oral sources for an ethnological study of the dwelling culture.

Key Words: dwelling culture, ethnology, sources, critical evaluation of sources, methods

Uvod

Tekstilni industrialec Josip Hutter je leta 1927 v takratni Badlovi, danes Marčičevi ulici ob mariborskem Mestnem parku, dal podreti stanovanjsko vilo in na njenem mestu postaviti novo. Vila je bila namenjena bivanju njegove petčlanske družine in poslov, ki so z družino živeli v hiši. Nekateri posli – šivilja, šofer, likarica, perica so namreč v hišo prihajali občasno, pogosto pa so jih obiskovali tudi družinski prijatelji. Družina se je naselila v vilo v zgodnjih tridesetih letih in v njej živela do leta 1945, ko jim je bila zaplenjena.¹

Ureditev vile je odsevala Hutterjevo življenjsko filozofijo. Bila je prostorna, udobna, funkcionalna, sodobno in estetsko opremljena, na nek način pa je izkazovala tudi osebno skromnost in nebahavost, o katerih pripovedujejo ljudje, ki so bili z industrialcem osebno povezani. Vila je bila opremljena praktično in s sodobno opremo – tipični elementi so bili vgradno pohištvo, električni gospodinjski aparati, tudi velik električni štedilnik ter večje število sanitarij, kopalnic in umivalnikov v vseh nadstropjih vile. Podobne poteze – težnja po udobju in funkcionalnih sodobnih tehničnih rešitvah, zaradi katerih je bivanje prijetnejše – se kažejo ne le v bivališču Hutterjeve družine, ampak tudi v Hutterjevem bloku v središču Maribora in Hutterjevi delavski koloniji na Pobrežju, ki ju je Hutter kot investitor zgradil za svoje zaposlene proti koncu tridesetih in v začetku štiridesetih let 20. stoletja.

Viri

Relativno natančno rekonstrukcijo Hutterjeve vile, njenega tlorisa, notranje opreme in deloma načina bivanja v njej omogočajo trije izredno povedni, a zelo različni viri. V besedilu želim na

primeru poskusa rekonstrukcije nekaterih sestavin bivalne kulture Hutterjevih v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja v treh korakih pokazati, kako pomembno je za pravilno interpretacijo podatkov o bivalni kulturi v nekem okolju iskanje in vključevanje različnih virov. Zlasti želim pokazati na pomen vključevanja ustnih virov in opozoriti na pasti napačne interpretacije v primerih, ko drugi viri ne obstajajo.

Izhodiščni vir rekonstrukcije je zaplembni zapisnik² iz avgusta leta 1945, ko so Josipu in Elizabeti Hutter zaplenili vso premično in nepremično imovino, vključno z vilo in njeno notranjo opremo. Iz zaplembe je bilo izvzetih le nekaj osebnih predmetov in nekaj kosov notranje opreme. Zaplembni zapisnik je izredno natančen vir; popisuje prostore v vili in ob njej, našteva materiale, s katerimi je bila vila zgrajena in notranje opremljena, in notranjo opremo, ki je bila predmet zaplembe. Notranjo opremo načeloma našteva po prostorih, kjer je stala v trenutku zaplembe. Našteva tudi gospodinjske aparate, nekatere osebne predmete, oblačila ter osebno in posteljno perilo – vse, kar je bilo predmet zaplembe ali je bilo iz nje izjemoma izvzeto. Omogoča torej izredno natančno rekonstrukcijo bivalnih prostorov in notranje opreme vile avgusta leta 1945. Pri tem se moramo seveda zanašati na popisovalčeve ocene in poimenovanja tako prostorov kot opreme. Hkrati se moramo zavedati, da nam natančen popis pove, kakšna je bila vila in kaj je bilo v njej, s čimer sugerira tudi interpretacijo namembnosti posamičnih prostorov in kosov notranje opreme. Ker pa to le sugerira, ne pa tudi dejansko dokazuje, lahko v marsičem zavaja.

Drugi vir so načrti³ za gradnjo vile iz leta 1927. Pričujoči vir je za raziskovalca neke vrste dopolnitev zaplembnega zapisnika,

2 Prav tam.

3 PAM, Uprava za gradnje in regulacijo MA/628.

1 PAM, Okrajno sodišče Maribor 1945–1969, AŠ 240, 672/46.

* Dr. Jerneja Ferlež, doktorica znanosti s področja etnologije in univ. dipl. bibliotekarka, vodja Izposojevalne službe Univerzitetne knjižnice Maribor. 2000 Maribor, Gospejna 10, E-naslov: jerneja.hederih@uni-mb.si

saj natančen tloris vile po nadstropjih s poimenovanji predvidene namembnosti posamičnih prostorov popolnoma natančno pove, kako je bila vila vnaprej načrtovana in kako je bila najverjetneje tudi zgrajena. Seveda pa tudi ta vir – čeprav jo ponovno sugerira – ničesar ne pove o dejanski rabi prostorov v tridesetih in štiridesetih letih. Prav primerjava obeh virov, ki se v nekaterih podrobnostih razlikujeta, odpre vprašanje odstopanj med načrti, popisanim stanjem in dejansko rabo.

Tretji vir je – ustni. Temelji na daljšem polstrukturiranem intervjuju⁴ s sinom Josipa in Elizabete Hutter, z Josipom Hutterjem mlajšim, ki se je rodil leta 1929 in je v vili živel od začetka tridesetih let 20. stoletja do leta 1946, ko jo je kot sedemnajstletnik zapustil in se vanjo nikoli več ni vrnil. Njegova bivalna izkušnja obsega manj kot desetletje trajajoče predvojno bivanje v vili, kakršna je bila prvotno načrtovana, pa tudi krajši, vojnimi in zlasti povojnimi razmerah prilagojen način bivanja. Zlasti zadnji del izkušnje se je izkazal kot bistven za pravilno interpretacijo nekaterih arhivskih podatkov. Kot drugi ustni vir pripoved z nekaterimi podatki dopolnjuje intervju⁵ z Irmo Vračko, šiviljo družine Hutter v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Ker je šivala zlasti tekstil, povezan z notranjo opremo vile, je dobro poznala tako zgradbo in njeno notranjo opremo kot njene prebivalce.

Prvi korak: vila – po zaplembnem zapisniku iz leta 1945

Ker želim v pričujočem besedilu poudariti zlasti pričevalnost posamičnih virov za interpretacijo dejanske bivalne prakse, ne bom rekonstruirala celotne ureditve vile. Omejujem se na pritličje in prvo nadstropje, opuščam pa opis bivalnega podstrešja, kleti in prostorov ob vili.⁶

Pritličje

Popisovalec v zaplembnem zapisniku navaja naslednje prostore: hodnik, sobo, jedilnico, igralno sobo, vežo z umivalnikom, stranišče, kuhinjo, shrambo, *pripremljo*.⁷

Iz natančnega popisa je mogoče podrobno rekonstruirati tudi notranjo opremo posamičnih prostorov avgusta leta 1945. Iz popisa notranje opreme je deloma razvidna namembnost prostorov, žal po so prostori v delu, kjer so popisane premičnine, poimenovani tako nenatančno, da včasih ni mogoče vedeti, za kateri prostor gre.

V eni od pritličnih sob je bila naslednja notranja oprema: velika knjižna omara z raznimi knjigami, *otoman*, umivalna miza z ogledalom, miza na kolesih, lesteneč, čipkasta zavesa, dve preprogi, nizek stolček, dve postelji iz trdega lesa z žičnima vložkoma, *celima madracoma*,⁸ prešitima odejama in blazinama, nočna

4 TZ 2008 – Josip Hutter ml.

5 TZ 2007 – Irma Vračko.

6 Za natančnejšo rekonstrukcijo celotne vile glej Ferlež 2008.

7 *Pripremlja* ali pripravljavnica je prostor, ponavadi med kuhinjo in jedilnico, namenjen finalizaciji obrokov tik pred strežbo. Pripravljavnice so razmeroma redke, najdemo pa jih v vilah najvišjih slojev mariborskega prebivalstva – ob Hutterjevi vili recimo še v vili trgovca Majerja v Vilharjevi ulici in v Vili Transilvaniji – vili arhitekta Fritza Friedrigerja v Mladinski ulici.

8 V primerih, ko se poimenovanje katerega od kosov notranje opreme v viru ne ujema s knjižnim poimenovanjem, sem zaradi nazornosti in pričevalnosti kljub temu večkrat v kurzivi zapisala poimenovanje, ki ga navaja vir.

omarica z marmorno ploščo, dva stola, tapeciran dolgi stol za *glasovir*, okrasna blazina, nizka mizica s kamnito ploščo, mizica s predalom in polomljen tapeciran stol. V tej sobi je, glede na notranjo opremo, nekdo spal. V drugi sobi je bil *glasovir sistema Brandl*, enonožna velika miza, dva naslonjača, sedem steklenih električnih svetilk in okrasna blazina. V tretji je bilo deset z usnjem tapeciranih stolov, bife, okrasna blazina, velik stropni senčnik in štiri okrasne stenske svetilke. V četrti sobi so popisovalci našli stojalo za note, šest čipkastih zaves, sobno lestev, stojalo za cvetlice, globus, namizno električno luč in tridelno omaro.

V kuhinji so bili hladilnik in električni štedilnik, umivalnik iz *pajančevine*, vzdana kuhinjska omara, vzdana miza z marmorno ploščo in še ena velika kuhinjska miza. V tem prostoru so bili še trije *stolci*, kavni mlinček, razna aluminijasta, emajlirana, steklena in prevladujoča porcelanasta posoda, enajst bal belega papirja, pločevinasta skleda za umivanje in – tako so poročali popisovalci – telefonski aparat. V *pripremlji* so bile vzdane omare in vzdan štedilnik na trda goriva, v predsobi tri preproge in vzdan umivalnik z ogledalom, na stopnišču pa trije tekači, stensko ogledalo in tridelna omara.

Prvo nadstropje

V prvem, po stopnišču dostopnem nadstropju, so bili: soba s kopalnico in *priprembno sobico*, kopalna soba, ženska spalnica, moška spalnica, družinska spalnica z izhodom na balkon, dnevna soba, kopalnica, stranišče. Oprema prostorov v tem nadstropju je opisana nekoliko manj natančno, pove pa, da so bila tla v prostorih obložena s parketnimi ploščicami, da so bile v njih vzdane omare, da je bila v eni od sob kljub centralni kurjavi še lončena peč, da so bili kopalniški elementi iz *pajančevine*, kopalniške stene pa so bile obložene s ploščicami.

V dnevni sobi je bila dolga kotna klop z blazinami, dva naslonjača, štiri tapecirani stoli, dve viseči električni *lampi*, dve okrasni blazini, stoječa ura, en mali bife in en veliki bife s precej porcelana, dve mali mizici, miza s *plišastim pregrinjalom*, naslonjač, fotelj, preproga in štiri zaves. V eni od spalnic, glede na opremo očitno v spalnici staršev, je bila *poročna postelja*, dve nočni omarici, psiha z ogledalom in s šestimi predali, dva tapecirana *stolca*, dve stenski svetilki, na posteljah po dva vzmetna vložka, enodelna *madraca*, dve prešiti odeji, blazini, predposteljna preproga, kavč, fotelj, dve okrasni blazini, viseča električna luč in mala omara s tremi predali. V njej je bilo v trenutku popisa sedem rjuh, dvanajst preoblek za odeje, pet namiznih prtov, osem prevlek za blazine, štiri brisače in šest *serviet*. V dveh stenskih omarah je bilo – v eni sedem ženskih oblek in dva ženska plašča, v drugi pa – domača suknja, lovska obleka, dolga suknja, dežni plašč, plišasti klobuk in dva para ženskih čevljev. V eni od otroških spalnic je bila postelja z dvema nočnima omaricama, mizica, naslonjač, tapeciran in navaden stol, preproga, pisalna miza z dvema knjižnima omarama, vzmetni vložek, tridelna *madraca*, prešita odeja s prevleko, pregrinjalo za posteljo in po ena stenska in stropna električna luč.

V drugi spalnici so bili – postelja z dvema nočnima omaricama, vzmetni vložek, prešita odeja, blazina, kavč, naslonjač, *otroška šola (gajba)*, stropna in stenska električna svetilka, okrasna blazina, pisalna miza, preproga, čipkasta zavesa in vzdni omari – tri *civilne obleke*, dva para moških čevljev ter več kosov moškega in ženskega perila. V naslednji spalnici sta bili dve postelji z

Hutterjeva vila ob mariborskem Mestnem parku.
Foto: Zasebna last Josipa Hutterja ml.

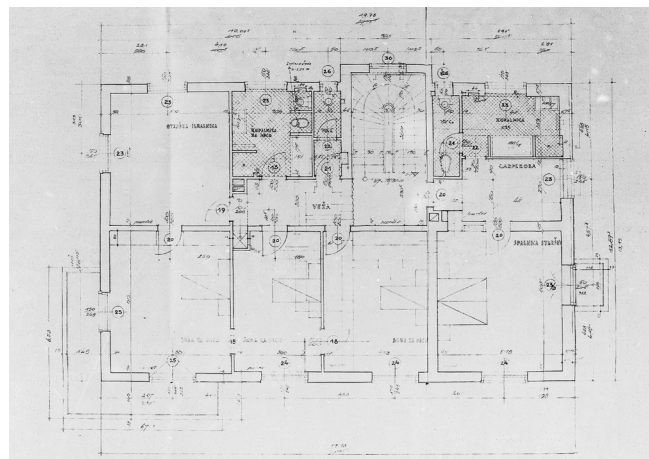
vzmetnima vložkoma in s prešitima odevjama, posteljno pregri-njalo, okrasna blazina, dve nočni omarici, fotelj, več električnih svetilk, visok otroški stol, psiha z ogledalom in štirimi predali, tapeciran stolček, stol, mizica za šivanje, mizica, pisalna miza z električno svetilko in čipkasta zavesa. V predsobi je bila okrogla miza s stekleno ploščo, *električno višinsko sonce*, stoječa svetilka, vzdana psiha s tremi ogledali, stol, tekač, viseča električna svetilka, čipkasta zavesa in zidna omara. V njej so bile tri ženske obleke, osem ženskih klobukov, trije ženski plašči, tri kombineže, eno krilo, moška srajca, moški pulover, tri prevleke za blazino, nočna srajca in nekaj otroškega perila. V eni od kopalnic so popisali dvosedežno klop za perilo in mizico za previjanje, v drugi pa klop za perilo, stolček in tekač. Od nepremičnin so v kopalnici našeli banja, umivalnik in *ženska klozetna školjka*,⁹ vse iz *pajančevine*, posebni del kopalnice pa je bil *moderno opremljen s tušem*.

Drugi korak: vila na načrtu za gradnjo iz leta 1927

Pred gradnjo vile izrisan gradbeni načrt pove, kako je bila vila vnaprej načrtovana. Natančno prikazuje, kateri prostori so bili predvideni in kje naj bi se kateri od njih nahajal. Ponavadi se načrti tudi uresničijo, ni pa povsem zanesljivo, da je predvidena namembnost prostorov v vseh primerih identična z njihovo poznejšo rabo. Načrt iz leta 1927 v pritličju Hutterjeve vile predvideva naslednje prostore: vežo, WC, garderobo, kuhinjo, shrambo, *pripravljalnico*, cvetličnjak, jedilnico, *gospejno sobo* in *gospodovo sobo*. Načrti prvega nadstropja pa delijo ta nivo vile na večji del, namenjen otrokom, in manjši, namenjen staršem. V večjem delu so poimenovani: veža, WC, *kopalnica za deco*, *otroška igralnica*, tri *sobe za deco* in balkon. V manjšem pa: stranišče, kopalnica, garderoba in spalnica staršev.

Primerjava dveh virov in vprašanja, ki se ob tem porajajo

Zlasti načrt vile pa tudi popis prostorov v zaplembnem zapisniku in notranja oprema, popisana v posamičnih prostorih, ponujajo jasno sliko pritličja vile kot nekakšnega dnevnega, javnosti bolj dostopnega bivalnega okolja, in prvega nadstropja kot prostora

Tloris prvega nadstropja – prostorov za starše in otroke.
Vir: PAM, UGR 1840–1963, Ma/628

za prenočevanje in zasebnejši del bivanja. Pritličje je očitno rabilo kuhi, prehranjevanju, dnevneemu zadrževanju, sprejemanju obiskovalcev in prehajanju med notranjostjo in zunanostjo. V nadstropju so spali vsi družinski člani, ne pa tudi posli. Otroci so imeli vsak svoj prostor, starša pa zakonsko spalnico. Otroci in starša so imeli v nadstropju dve kopalnici. Ločeni prostori za vsakega od otrok in še en dodatni prostor pa so bili verjetno namenjeni temu, da se je vsak od njih lahko umaknil drugim, učenju in otroški igri na eni strani ter zakonski intimi staršev na drugi.

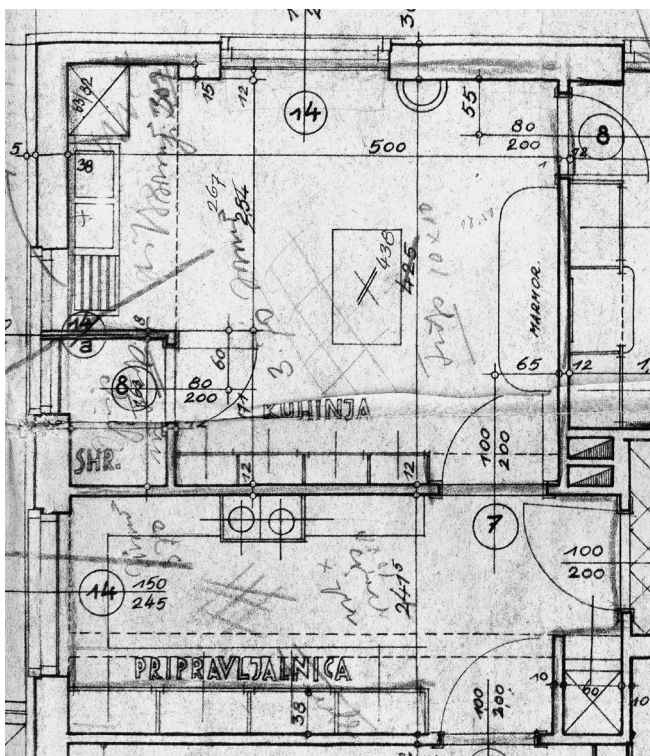
Primerjava navidez nedvoumnih informacij, ki jih je mogoče brati iz obeh virov, pa sproža nekaj vprašanj:

- Drži, da je bilo nadstropje tudi dejansko funkcionalno razdeljeno na otroški del in del za starše? Kako so Hutterjevi dejansko uporabljali prostore v nadstropju? Zakaj se poimevanje prostorov na načrtu in v popisu tako izrazito razlikujeta?
- Sta *gospejna* in *gospodova soba* z načrta soba in igralna soba s popisa? Čemu sta bili ti dve sobi namenjeni, za kaj so ju Hutterjevi dejansko uporabljali?
- Ali je bil v pritličju tudi na načrtih predvideni cvetličnjak?
- Kje so Hutterjevi jedli?
- Kakšna je bila natančna funkcionalnost kuhinje in pripravljavnice?
- Zakaj so v eni od pritličnih sob ob popisu zabeležili dve postelji, če je bilo v nadstropju pa tudi na podstrehi toliko spalnih prostorov za družinske člane in posle?
- Zakaj so med kosi notranje opreme v nadstropju previjalna miza, otroški stolček, *otroška šola (gajba)* in nekaj otroških oblačil, če je bil najmlajši Hutterjev otrok leta 1945 star 16 let?
- Kakšna je bila nasploh notranja oprema vile?

Tretji korak: vila v spominu stanovalca in šivilje ter – odgovori na vprašanja

Josip Hutter ml. je tretji otrok Josipa in Elizabete Hutter. Rodil se je leta 1929 v Mariboru in se kot otrok v začetku tridesetih let s starši, starejšim bratom in sestro preselil v novo domovanje družine – v vilo ob parku. Tu je živel do leta 1946, ko je bila vila zaplenjena – torej dobro desetletje. Nato je še kako leto živel v

⁹ Očitno bide.

Del pritličja Hutterjeve vile – kuhinja in pripravjalnica.
Vir: PAM, UGR 1840–1963, Ma/628.

Zakonca Hutter v *gospesni* sobi.
Foto: Zasebna last Josipa Hutterja ml.

stanovanju v Hutterjevem bloku, kamor sta se z mamo preselila po zaplembi, nato pa se je iz rodnega mesta izselil.¹⁰

Irma Vračko je bila pri Hutterjevih šivilja. V vili sicer ni prebivala, je pa vanjo zelo pogosto prihajala. Odgovorna je bila za vsa s šivanjem in tekstilom povezana dela. Šivala je v sobici na podstrehi, včasih je v vili tudi obedovala. Dobro je poznala vso hišo pa tudi družinske člane in posle, saj je bila z vsemi v pogostem stiku.¹¹

Tako Josip Hutter ml. kot Irma Vračko sta prispevala številne informacije o vili, razporeditvi in rabi prostorov, odnosih med ljudmi, kontekstu časa in družinskih okoliščinah v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Hutterjev sin je dragocen vir informacij zlasti o družinski zgodovini, šivilja pa o podobi in stilu opreme vile in Hutterjevih kot delodajalcih. Iz obeh intervjujev sem izluščila tiste informacije, ki pojasnjujejo vprašanja, izhajajoča iz primerjave obeh arhivskih virov:

- Nadstropje vile je bilo tudi dejansko, kot je predvideval načrt, razdeljeno na del za starše in del za otroke. V otroškem delu so bile tri sobe, za vsakega od otrok ena, in še ena skupna otroška soba, imenovana igralnica. Otroci so imeli tudi svojo kopalnico. Starša sta spala in se umivala v drugem, manjšem delu, ki je bil prostorsko res nekoliko umaknjen od otroškega dela. Leta 1945, takoj po koncu vojne, so Josipa Hutterja zaprli, starejši sin je umrl v nesreči, sestra pa se je z družinico kmalu izselila iz Maribora. Še pred zaplembo vile so se vanjo vselile nekatere državne službe, ki so zasedle pritličje, Hutterjevi – zdaj pravzaprav samo še Elizabeta in

Josip ml.¹² – pa so se morali umakniti v nadstropje. Ta je bil poslej tako njihov dnevni kot nočni bivalni prostor, zato so ga nekoliko preuredili, najbrž so vanj prenesli tudi nekaj notranje opreme iz pritličja. To je razlog, da so prostori ob popisu leta 1945 poimenovani precej drugače kot na načrtu ob gradnji. Dejanska raba je bila od tega leta namreč drastično spremenjena. A desetletje, ko so v njej živeli Hutterjevi sami, je bila funkcionalnost posamičnih prostorov skoraj identična tisti, ki jo je predvidel načrt. Bistveno se je spremenila šele ob koncu vojne leta 1945.

- Pritlični sobi sta se tudi dejansko imenovali *gospesna* in *gospodova soba*. Za *gospesno sobo* je bil v rabi še izraz *Damenzimmer*.¹³ Bili sta lepi, reprezentativno opremljeni sobi, v kateri so Hutterjevi med drugim sprejemali obiske in prirejali družinska praznovanja. Sami so se podnevi veliko zadrževali v pritlični dnevni sobi, ki so jo tudi tako imenovali, čeprav na načrtu imena tega prostora ne najdemo. V dnevni sobi so sprejemali obiske najbližjih prijateljev, tam pa so vsak dan tudi jedli.
- Cvetličnjaka v pritličju vile ni bilo. Hutterjev sin se ne spominja prostora s tem imenom ali opreme, ki bi ga upravičevala, čeprav ga je načrt predvideval.
- Hutterjevi so kljub temu, da je bila v pritličju jedilnica, tam obedovali samo izjemoma – ob obiskih in prazničnih priložnostih, vsak dan pa so jedli v dnevni sobi. Šivilji, ki je prihajala v hišo šivat in tam večkrat ostajala več ur, so obrok postregli v podstrešni sobici, kjer je šivala.

10 TZ 2008 – Josip Hutter ml.

11 TZ 2007 – Irma Vračko.

12 Klicali so ju Betka in Pepko.

13 TZ 2007 – Irma Vračko.

- Kuhali so v kuhinji, v kateri je bil velik električni štedilnik. V *pripravljalnici*, kjer je bil vzdian štedilnik na trda goriva, dejansko niso ne kuhali ne finalizirali dnevnih obrokov, čemur naj bi bila *pripravljalnica* namenjena. V spominu Hutterjevega sina je bil prostor nekakšna rezervna kuhinja, ki bi jo uporabljali ob morebitnih izpadih elektrike.
- Postelji v enem od pritličnih prostorov sta adaptaciji iz leta 1945. Hutterjevi so prej spali izključno v nadstropju, posli pa na podstrehi. Ko je pritličje leta 1945 dobilo novo namembnost, sta se v enem od pritličnih prostorov znašli tudi dve postelji, ki pa ju niso uporabljali Hutterjevi, ampak novi uporabniki pritličja.
- Nenavadno dejstvo, da je bilo v nadstropju leta 1945 popisanih nekaj otroških igrac, obleke in celo previjalna miza, čeprav so Hutterjevi otroci do takrat že zrasli, pojasni dejstvo, da je leta 1943 prvega otroka rodila Hutterjeva hči Eva.
- Vila je bila po šiviljinih spominih opremljena sodobno, moderno, brez težkih temnih tkanin, značilnih za opremo nekaterih drugih takratnih vil. Vse je bilo lepo, usklajeno, iz dobrih materialov, hkrati pa je dajalo videz preprostosti in nebahavosti. »Nič pretirano, nič čičke-čičke, vse herclih,« je nazoren šiviljin opis stila notranje opreme.

Sklep: bivalna kultura, viri, interpretacija in kontekst

Arhivski viri so lahko izreden vir za raziskovanje bivalne kulture. Hiše, čeprav ne tako hitro kot nekateri drugi materialni viri, izginjajo, stanovanja se skozi čas bistveno spremenijo. Ohranjeni gradbeni načrti ob gradnji ali adaptaciji hiš pa prikazujejo zamrznjeno stanje nekega trenutka, iz katerega lahko dobesedno beremo, kaj je bilo ljudem na določenem mestu in v določenem trenutku za bivanje na voljo. Z nekaj spretnosti pri kombiniranju virov lahko tudi za bolj oddaljena obdobja relativno natančno določimo socialni status lastnikov hiš in njihovih stanovalcev. To so za raziskovanje bivalne kulture izredno dragoceni podatki. Na podlagi določenih prostorov in njihovi umeščenosti v prostoru raziskovalci sklepajo o razvoju načinov bivanja, celo o pojavu in širjenju konceptov, kot so zasebnost, individualnost, ločevanje sfer sorodstveno in produkcijsko povezanih stanovalcev v istem bivališču, nastanek in razvoj najemnega razmerja, družinska razmerja in podobno. Načrti omogočajo vpogled v razvoj komunalnih rešitev, ogrevalnih tehnik, spreminjanje načinov kuhe, pranja in vzdrževanja osebne higiene. Prisotnost ali odsotnost določenih prostorov v bivalnih okoljih – spomnimo se samo sobic za služkinje – priča celo o takih ali drugačnih družbenih razmerjih v času nastanka hiš in stanovanj. Z nekaj dodatnimi podatki je na podlagi načrtov mogoče statistično povsem natančno izračunati število kvadratnih metrov, s katerimi je v trenutku določenega popisa razpolagal en stanovalec.

Zaplembni zapisniki, ki so nastali v izjemnih razmerah po drugi svetovni vojni, so neprecenljivi na drug način. Ob tem, da precej natančno naštevajo prostore v stanovanju ali hiši, pogosto popisujejo tudi premično notranjo opremo. Če načrti večkrat nakazujejo nepremičnine – recimo vzdiane štedilnike, peči in morebitne banje, zapisniki v nekaterih primerih popisujejo prav vse – materiale, s katerimi so obdelane stene prostorov, talne obloge, pohištvo, drobni inventar, zelo pogosto celo posteljnino na posteljah, perilo v omarah, slike na stenah, gospodinjske aparate v stanovanju in posodo v omarah in vitrinah. V popisovalčevem interesu je bilo namreč popisati pa tudi oceniti vrednost vsakega

kosa opreme, in to izredno natančno, saj je vse, kar je bilo popisano, postalo predmet zaplembe.¹⁴ Tako natančne razporeditve prostorov, kot ga omogoča gradbeni načrt, in tako natančnega popisa notranje opreme, kot ga omogoča zaplembni zapisnik, ponavadi ni mogoče pridobiti iz nobenega drugega vira. Celotni ljudje z izrednim prostorskim spominom, ki so dolgo živeli v nekem stanovanju, se vseh teh podrobnosti ne spominjajo tako natančno.

Po drugi strani pa imajo arhivski viri tudi svoje omejitve in prinašajo nekaj pasti. Nujno jih je upoštevati v kontekstu njihovega nastanka. Gradbeni načrti so načeloma zelo natančni pa tudi dokaj zanesljivi. Načrti so morali biti natančni – če naj bi hiša res stala. Seveda pa se je treba zavedati, da načrti nastanejo vnaprej. Do predvidene gradnje včasih sploh ne pride, čeprav arhivi tudi te načrte skrbno hranijo. Pogosteje zgradbe zrastejo na predvideni način. Tudi dejanska razporeditev prostorov se načeloma ujema z načrtovano. Zgodi pa se, da je kaka stena postavljena drugače, da so vrata drugače, da je v prostoru drugačna peč, predvsem pa – da se namembnost načrtovanega prostora spremeni že takoj ob vselitvi. Še pogosteje pa se namembnost prostorov spreminja z leti, s spreminjanjem števila in strukture stanovalcev in s spreminjajočimi se predstavami o bivanju. Ljudje smo namreč v odnosu do prostora po eni strani nagnjeni k sprejemanju bivalnih okoliščin, v katere smo postavljeni, in prilagajanju bivalnega vedenja danim okoliščinam, po drugi strani pa postanemo slej ko prej do prostora tvorni (Ferlež 2009: 290–296). Spreminjati ga začnemo po svojem okusu, željah in možnostih. K spreminjanju bivalnega okolja veliko prispevata tudi komunalni in tehnični razvoj, ki vzpodbujata nenehno preurejanje bivalnega okolja.

Tako načrt iz zadnjega desetletja 19. stoletja z veliko verjetnostjo povsem natančno prikazuje prostore, ki so jih uporabljali prvi stanovalci, a že desetletje, kaj šele stoletje pozneje, je lahko to okolje povsem drugačno. Soba za služkinjo se spremeni v delovni kabinet, nekje v stanovanju je kopalnica, ki je sprva ni bilo, vzdian štedilnik se je umaknil električnemu ali plinskemu, celo stene so lahko pregrajene in prostori premaknjeni. Načrt je vedno natančna slika izključno tistega trenutka, v katerem je nastal. Ne daje veliko podatkov o uporabljenih materialih, ne popisuje premične notranje opreme, in seveda – ničesar ne pove o stanovalcih, njihovem dojetanju prostora, njihovih premikih po prostoru ne v trenutku izrisa načrta ne kdaj pozneje.

Načrt za Hutterjevo vilo recimo predvideva cvetličnjak, stanovalec pa trdi, da ga v vili ni bilo. Načrt nikjer ne omenja dnevne sobe, a je prostor v pritličju družina imenovala in uporabljala kot dnevno sobo. Celotni izris in poimenovanje posamičnih prostorov, ki se zdita na prvi pogled tako neproblematična, lahko vodita do napačnih sklepov. Raziskovalci razvoja pojmovanja zasebnosti in ločevanja sfer sorodstveno povezanih stanovalcev in njihovih poslov pojav ločenih prostorov za služinčad pogosto razlagajo kot dokaz pojava izrazitega ločevanja obeh sfer. A ohranjeni pisni viri o prenočevanju v eni od londonskih hiš v neki noči v 18. stoletju je pokazal, kako prostor sam po sebi še ni dokaz, da je služinčad dejansko prenočevala ločeno. Vir namreč dokazuje, da sta v podstrešni sobici za služkinjo prenočevali tako služkinja kot gospodarjeva sorodnica. Avtor opozarja, da je z arhitektur-

¹⁴ Manjši deli premične imovine so bili včasih izločeni iz zaplembe in dodeljeni v rabo dotedanjim lastnikom. Seveda je bila ta praksa uporabljena le, če so dotedanji lastniki še prebivali v mestu.

nim determinizmom, kot ga imenuje, treba biti zelo pazljiv (Mel drum 1999: 32–33). Ujamemo se lahko namreč v lastne prehitre sklepe.

Zaplembni zapisniki, ki so zaradi natančnosti in izčrpnosti zelo dragoceni, so lahko pogosto še bolj zavajajoči. Izredno pomembno se je zavedati, da so zaplembni zapisniki nastali takoj po drugi svetovni vojni v izrazito nevsakdanjih razmerah. Številni lastniki so v trenutku njihovega nastanka že odšli iz svojih hiš ali stanovanj, nekateri celo iz mesta in države, nekateri so takrat umrli. Pogosto je v hišah ob popisovanju zato manjkalo tudi del notranje opreme. Marsikaj je bilo ob morebitni novi rabi premaknjeno, umaknjeno ali celo odnešeno. Popisovalci so bili lahko zlasti pri poimenovanju prostorov nenatančni, saj natančno poimenovanje prostorov zanje ni bilo bistveno. Namembnost prostorov se je v trenutku popisa lahko tudi že bistveno razlikovala od prejšnje namembnosti. Zlasti v večja stanovanja in hiše, in prav ta so bila ponavadi predmet zaplembe, se je v takšnih razmerah pogosto vseljevalo večje število stanovalcev, saj so jih stari stanovalci zapustili.

Nekaj podobnega se je izkazalo tudi v primeru pritličja Hutterjeve vile. Popis predmetov se zdi izjemno natančen, hkrati pa odpira nekaj vprašanj – zlasti nelogičen je popis postelj v eni od pritličnih sob. Čeprav načrt jasno kaže, da so bili spalni prostori v nadstropju in na podstrehi, se je po popisu sprva zdelo, da je bil prenočevanju namenjen tudi eden od pritličnih prostorov.¹⁵ K takemu sklepu sta pač vodili omenjeni z vso posteljnino opremljeni postelji. Šele po vključitvi ustnega vira se je pojasnilo, da družina pritličja od konca vojne ni več uporabljala, ker so ga takrat zasedle državne službe. S tem se je bistveno spremenila namembnost pritličnih prostorov in seveda tudi njihova vsakodnevna raba. Kontekst časa in dogajanja je narekoval spremembo opreme in rabe prostorov. Brez znanega konteksta, ki ga je pojasnil šele ustni vir, je bilo pravilno sklepanje nemogoče. Tudi drugo zanimivo vprašanje, ki ga je odprl popis – zakaj je bilo v hiši nekaj predmetov, očitno povezanih z majhnim otrokom,¹⁶ ko pa so bili vsi Hutterjevi otroci že odrasli, se je razjasnilo šele iz ustnega vira. Hutterjeva hči je v tem času že imela otroka.

Iz navidez morda nebitvenih primerov je mogoče izluščiti, kako pomembni so kritika virov, poznavanje konteksta in okoliščin njihovega nastanka, in zlasti – vključevanje ustnih virov, če je to le mogoče. Ne le da so v mnogih primerih edini vir, ki lahko verodostojno pojasni izredno pomembne sestavine bivanja, kot so načini rabe prostorov in predmetov, odnos do njih, občutke v prostoru, vrednote, povezane z bivanjem, razmerja med stanovalci, odgovorijo lahko tudi na mnoga vprašanja, ki jih odpirajo arhivski viri.

¹⁵ Ena od možnosti je bil sklep, da so tu prenočevali gostje. Tak sklep bi bil mogoč, a bi bil – napačen.

¹⁶ Mogoča sta bila tudi sklepa, da so Hutterjevi dolgo hranili predmete, kot so igrače in previjalne mize, čeprav jih niso več uporabljali, ali da je otroka morda imela kuharica, sobarica ali kdo drug. Oba sklepa bi bila – napačna.

Raziskovalec bivalne kulture se mora tako zavedati, da je tudi ob izredno dobrih arhivskih virih v nevarnosti, da sklepa napačno. Ko se ukvarja s preteklostjo, je ob tem še v nenehni nevarnosti, da pri sklepanju izhaja iz svojih izkušenj in vrednot, a na to dejstvo raziskovalci sami večkrat opozarjajo in se tovrstnemu napačnemu sklepanju poskušajo zavestno izogniti.

Redkeje se zavemo, da nas tudi navidezno natančni in nedvoumni pisni in arhivski viri lahko zavedejo, če nimamo na voljo tudi ustnih virov. Vsekakor nas lahko pustijo tudi nekje na robu tistega, kar smo želeli odkriti. Zgodovinar Andrej Studen, ki je kot bistveni vir pri raziskovanju stanovanjske kulture Ljubljane pred prvo svetovno vojno uporabil naznanilnice in ovojne pole, nastale ob popisih prebivalstva, je samokritično opozoril, da ga narava gradiva lahko pripelje samo do pomanjkljivega in nepopolnega mozaika stanovanjske kulture v letih pred prvo svetovno vojno. Vir namreč ne nudi nikakršnega vpogleda v zunanjo in notranjo ureditev stanovanj, skupno bivanje oseb različnih nagnjenj, značaja, starosti in spola, odnos imetnikov stanovanj do poslov ali podnajemnikov, medsosedske odnose in občutke stanovalcev v stanovanjih – skratka manjka tako rekoč vse, kar presega odkrivanje količin, ki jih je mogoče meriti (Studen 1991: 131–132).

Povedano drugače – bolj ko gremo v preteklost, manj je seveda ustnih virov in večja je raziskovalčeva omejenost v interpretaciji tistih sestavin bivanja, ki so povezane s stanovalčevimi vrednotami, z bivalnim vedenjem in občutki. Vsaj za etnološki pogled na bivalno kulturo je taka omejenost – omejenost pri bistvenem.

Literatura

AJDINOVIČ Barbara, Urška Mavrič in Andreja Štancer, *Josip Hutter – osebnost in podjetnik*. Maribor (raziskovalna naloga), 1999.

FERLEŽ, Jerneja: *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2008.

FERLEŽ, Jerneja: *Stanovati v Maribor: etnološki oris*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2009.

KRŽIČNIK, Ermin: *Gospodarski razvoj Maribora: gradivo k zgodovini industrializacije mesta Maribora*. Maribor: Obzorja, 1956.

MELDRUM, Tim: Domestic service, privacy and the eighteenth-century metropolitan household. *Urban History* 26, 1999(1), 27–39.

STUDEN, Andrej, Zgodovinar in raziskovanje stanovanjske kulture urbanih naselij v preteklosti. *ČZN* 27=62, 1991(1), 128–133.

Arhivski viri

PAM, *Mikrofilmi*, TE 596/2326, 2327 (Gospodinjstva kartoteka).

PAM, *Okrajno sodišče Maribor 1945–1969*, AŠ 240, 672/46.

PAM, *Uprava za gradnjo in regulacije 1840–1963*, MA/ 628; MA/614, 616, 618, 621.

Ustni viri

Josip Hutter ml., 1929 (Hutter, Hutterjeva vila).

Irma Vračko, 1911 (Hutterjeva vila).

The Hutter Villa in Maribor as a Source for the Research of Dwelling Culture

Together with his family and servants, Maribor's textile industrialist Josip Hutter lived in the 1930s and the 1940s in a residence built next to Maribor's City Park. The dwelling culture of the family can be reconstructed accurately enough from the villa's building plan from 1927 and the record of its confiscation that took place in 1945. Along with the rest of Hutter's real estate and movable property, it was confiscated together with its furnishings. The two sources mention the number of rooms, their position, their intended function, the building material used for the villa's construction, and its interior decoration at the time of its construction as well as confiscation. In this manner, the wealth of data and information not only enables a relatively exact reconstruction of the way the family lived there, but can also lead to false conclusions.

Based on the two archival sources, the text describes the arrangement of rooms and furnishings on the ground and on the first floor of the residence. In view of certain discrepancies between the data and their vagueness the comparison of the two sources raises a number of questions about the actual living style of the residents. These questions were solved by including in the investigation certain oral sources, namely interviews with a son of Josip Hutter and with the family's seamstress. Along with the fact that the family had to relinquish the ground floor to governmental offices these interviews also helped to clarify the somewhat surprising arrangement of the villa's furniture. It has also turned out that despite slight discrepancies most of the rooms initially planned according to the building plan were actually used as described.

Case studies such as the one above indicate the importance of the use and interpretation of sources used in the research of the dwelling culture. They show that it is not only the architecture that is relevant, but also the context of its origin and its actual function in an environment. Oral sources are of particular importance. If they do not exist and a researcher is forced to rely solely on archival sources, he or she needs to be aware of the limitations of the latter.

